

ISSN 2411-4758 (Print) 2518-1602 (Online)

Native word in ethnological dimension, Drohobych, Posvit, 2022, pp. 94-106.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2411-4758.2022.242447>

УДК 811.161.2'367.32'43

МІСЦЕ ВИСЛОВЛЕНЬ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ ВІДМОВИ В КЛАСИФІКАЦІЇ МОВЛЕННЄВИХ ЖАНРІВ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ДІАЛОГІЙНОГО ДИСКУРСУ)

Оксана МАКСИМ'ЮК,

*кандидат філологічних наук, доцент кафедри сучасної української мови,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна,
Чернівці) o.maksymiuk@chnu.edu.ua*

ORCID ID: 0000-0003-1963-6165

Researcher ID: H-4919-2017

Наталія МАКСИМ'ЮК,

*асистент кафедри менеджменту, міжнародної економіки та туризму,
Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного
торговельно-економічного університету (Україна, Чернівці) danatmax@gmail.com*

ORCID ID 0000-0003-1963-6165

Researcher ID: P-3476-2016

**Статтю подано до редколегії / The article is submitted to the editorial board:
12.09.2021.**

Статтю опубліковано / The article published:

У статті проаналізовано висловлення зі значенням відмови в українськомовному художньому діалогічному дискурсі в контексті сучасних лінгвістичних напрямів, встановлено основи кореляції поняття мовленнєвий жанр з іншими категоріями комунікації, а також визначено місце висловлень відмови в класифікації мовленнєвих жанрів.

Ключові слова: діалогічний дискурс, висловлення відмови, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, локуція, ілокуція, перлокуція.

THE POSITION OF REFUSAL UTTERENCES IN THE CLASSIFICATION OF SPEECH GENRES (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN ARTISTIC DIALOGUE DISCOURSE)

Oksana MAKSYMUK,

*PhD of Philology, Professor, Associate Professor of Department of modern
Ukrainian language of Yuriy Fed'kovich Chernivtsi National University (Ukraine,
Chernivtsi) o.maksymiuk@chnu.edu.ua*

Natalia MAKSYMIOUK,

PhD of Philology, Assistant Professor of the Department of management, international economy and tourism, Chernivtsi Institute of Trade and Economics, Kyiv National University of Trade and Economics (Ukraine, Chernivtsi)
danatmax@gmail.com

*The article analyzes utterances with the refusal meaning of Ukrainian-language artistic dialogue discourse in the context of modern linguistic trends. It had been taking into account that the multifaceted nature of modern anthropocentric linguistics has allowed the formation of different terminological systems. etc. The anthropocentric paradigm of modern linguistics causes a natural increase in interest in language issues, the peculiarities of language use in real communication processes. One aspect of such a description is the study of speech genres (SG). These genres as units and categories of communicative activity have become the subject of the description of *linguo genealogy*.*

A comprehensive study of utterances with refusal meaning in the paradigm of different linguistic directions determines the choice of terminological apparatus. Therefore, the purpose of our article is to establish the grounds of correlation of the concept of speech genre with other categories of communication, as well as to determine the position of refusal utterances to classify speech genres.

Thus, appealing to the question of correlation of the concept of speech genre with other categories of communication, taking into account recent research on the outlined issues, we can allow that SG appear as enshrined in public circulation patterns of speech, adopted in certain situations and designed to convey certain content – typical ways of constructing speech are characterized by more complex construction than speech acts (SA) (which is actually a speech action performed in the pragmatic coordinates I (sender / addressee) – You (addressee / sender) – here – now under the influence of a large number of communicative factors and can combine several illocutionary forces. It is difficult to identify the boundaries between SA and SG in speech as in real communication they are presented in fragments, and can be implemented by one SA, or combine fragments of other MG. Each statement can be both a corresponding SA and a fragment of (not necessarily of the same name) MG or its specific implementation.

Our communicative-pragmatic and semantic analysis made it possible to qualify the refusal as SG of the reactive speech register, which has (mostly) dialogical nature, functions in the conditions of direct speech communication as the primary SG, which arises as a reaction to directive or commission type remarks, can act as elementary SG or complicated by other types of statements. Dialogic speech (replica-stimulus-replica-reaction) is relevant for our research, during the analysis of which we will take into account both the intentions of the speaker and the intentions of the addressee in the further development of this question.

Key words: *dialogic discourse, refusal utterances, speech act, speech genre, locus, illocution, perlocution.*

Постановка проблеми. Багатоаспектність сучасної антропоцентричної лінгвістики уможливила формування різних термінологічних систем, які відображають потрактування висловлення з погляду прагматики, комунікативного, семантичного синтаксису, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики тощо. Антропоцентрична парадигма сучасної лінгвістики зумовлює природне посилення інтересу до питань мовної діяльності, особливостей використання мови в реальних процесах спілкування. Одним з аспектів такого опису є дослідження мовленнєвих жанрів (далі – МЖ). У цьому контексті комплексне дослідження висловлень відмови (далі – ВВ) у парадигмі різних лінгвістичних напрямів зумовлює обґрунтування вибору термінологічного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна лінгвістика, зорієнтована на проблему міжособистісної взаємодії, зумовлює посилений інтерес до діалогічного мовлення. Системне дослідження дискурсу «дозволяє актуалізувати всю палітру можливих відношень між комунікативними партнерами, декодувати глибинний зміст (який може не відповідати зовнішній формі), визначити позиції учасників комунікації та їхню ілюкотивну мету» (Войцехівська, 2009, с. 1), із залученням до аналізу міжсуб'єктних взаємин чинників часо-просторових зв'язків та соціальних чинників.

Досліджувані кооперативні форми взаємодії з несуперечливим образом “Я” – мовця (М. В. Лисенко, О. А. Ничипорович) сьогодні поступаються місцем вивченню некооперативних, позашаблонних взаємодій та мовній портретизації особистостей, що виявляють нестандартні, своєрідні риси дискурсивної поведінки і свою самобутність (Т. О. Багдасарян, Я. О. Бондаренко, О. О. Ваняцька). У площині некооперативних діалогів мовна особистість набуває ознак творця діалогу непорозуміння, що зумовлює переорієнтацію лінгвістичних пошуків. До царини наукових інтересів потрапили об'єкти, пов'язані з явищем *відмови*: вербальний конфлікт (А. А. Романов, К. Ф. Сєдов, В. П. Шейнов, мовна агресія (В. Г. Байков, Р. Берон, Д. Річардсон), комунікативний дискомфорт (О. М. Мартинова), комунікативний збій (Л. Фестингер), комунікативна девіація (Ф. С. Бацевич, О. В. Герасименко, О. М. Єрмакова, О. А. Земська, О. Г. Руда, Л. Л. Славова, О. К. Теплякова) та ін.), дискурсивні аномалії, спричинені негативно-вольовими станами мовців (Л. В. Короткова), мовного авторитаризму й автократії (Е. Лассан).

Висловлення зі значенням відмови (ВВ), що функціонують в українськомовному соціумі, досі не слугували об'єктом зацікавлення мовознавців.

Мета статті – установити основи кореляції поняття МЖ з іншими категоріями комунікації, а також шляхом комунікативно-прагматичного та семантичного аналізу визначити місце висловлень відмови в класифікації МЖ.

Виклад основного матеріалу. Прагматичний підхід до вивчення висловлень відмови передбачає оперування такими термінами, як мовленнєвий акт та мовленнєвий жанр.

Мовленнєвий, або ілокутивний акт, що його Дж. Серль визначає як мінімальну одиницю мовного спілкування, став основним терміном у теорії мовленнєвих актів (далі ТМА) (Серль, 1986а, с. 152). Грунтуючись на ТМА Дж. Остіна¹, дослідник змодифікував структуру мовленнєвого акту (далі МА), умови і правила його ефективності; розробив власну класифікацію МА на основі 12-ти параметрів, яка залишається однією із найпоширеніших і сьогодні, та ввів поняття прямих і непрямих МА (Searle, 1981). На думку вченого, взаємозв'язок між висловленням і його ілокутивною силою є здебільшого питанням лінгвістичної конвенції (наприклад, він закодований у модальному типі речення: розповідне – виражає повідомлення, твердження, заперечення тощо) (там само, с. 31). Дослідник виокремлює ілокутивні акти (дії, реалізовані за допомогою мовленнєвої діяльності), ілокутивні сили (елементи висловлень, які відносять їх до певних видів актів), та ілокутивні дієслова (лексичні одиниці, що дозволяють називати конкретні ілокутивні акти). Критеріями виділення ілокутивних актів, уважає Дж. Серль, є намір мовця і соціальний стан співрозмовників. На його думку, більшість ілокутивних актів мають форму Р (р), де змінна величина Р слугує маркером ілокутивної сили, а «р» репрезентує препозитивні вираження. Аналізуючи різні типи ілокутивних актів, дослідник встановив певні умови їхньої реалізації та відповідні правила. Особливу увагу він звертає на семантичні правила, що визначають реалізацію обіцянки (Searle, 1979, с. 105). У праці «Что такое речево́й акт» (Серль, 1986а) виокремлює такі типи ілокутивних актів: репрезентативи, директиви, комісиви, експресиви і декларації. Висловлення зі значенням відмови є реакцією на директивний і комісивний ілокутивні акти.

У працях, присвячених аналізу директивів, виокремлюють власне спонукання (команда, вимога, наказ, військовий наказ); офіційні вказівки та інструкції (кулінарні рецепти, етикетні надписи, розпорядження); заборону; спонукальні висловлення зі значенням підбадьорю-

¹ За теорією МА Дж. Остіна, висловлення прирівнюють до мовленнєвого вчинку, тобто воно є дією, яка здійснюється словом (приміром, констатація, запитання, вибачення, привітання, заспокоювання тощо), та називають мовленнєвим актом, що в цілому характеризується інтенційністю, цілеспрямованістю та конвенційністю (Austin, 2002).

вання та заохочення; пропонування, рекомендації, поради, прохання, побажання, застереження, погрози, висловлення осуду (докору, обвинувачення), прокльони, дозвіл, відмову. Класи директивів неоднорідні й різняться інтенсивністю ознаки спонукальності, характером модального забарвлення, варіативністю компонентів семантичної структури. Найпоширенішою є спроба згрупувати директиви в три класи: ін'юктиви, оптативи чи апелятивні спонукання та рекомендації чи сугєстиви. Головною особливістю ТМА вважається підхід до МА як способу досягнення людиною певної мети та розгляд під цим кутом зору реалізованих ним мовних засобів (Кобозєва, 1986, с. 13). МА розглядають як єдність трьох рівнів: (1) створення граматично правильного речення із “вкладанням” у нього певного смислу (локуції), (2) надання висловленню потрібної комунікативної спрямованості (ілокуції) та (3) впливу на свідомість або поведінку адресата (перлокуції), які також називають актами: відповідно локутивним, ілокутивним та перлокутивним.

У класичному варіанті ТМА зорієнтована на окремі репліки та вплив, який здійснює мовець на слухача. Учені критикують ТМА за статичність, відзначаючи, що вона ігнорує внутрішню логіку розвитку комунікації, а тому не здатна адекватно інтерпретувати живе мовлення у взаємодії комунікантів (Франк, 1986, с. 364–367). Модель МА зорієнтована переважно на мовця, і в ній лише потенційно представлена інформація про спосіб взаємодії партнерів (Макаров, 2003, с. 170; Франк, 1986, с. 367).

У ТМА мовленнєвий акт є багаторівневим утворенням (локутивний, ілокутивний, перлокутивний рівні, серед яких основним об'єктом дослідження слугує ілокутивний). ТМА продемонструвала важливість урахування інтенції мовця для пояснення процесів мовленнєвого взаємодію, визначила взаємозв'язок наміру з іншими екстралінгвістичними чинниками як відповідність ілокутивної мети й обставин МА.

ТМА пропонує оригінальну модель комунікативної ситуації, компонентами якої є: мовець, слухач, висловлення, обставини, ціль і результат МА (за Кобозєвою). Суб'єкт мовленнєвої діяльності в ТМА – це абстрактний індивід, який є носієм низки психологічних і соціальних характеристик.

На позначення одиниць, структурно більших за МА та ширших за наповненням, лінгвісти все частіше послуговуються терміном мовленнєвий жанр (МЖ) (Бацевич, 2005, с. 36–37; Дементьев, 2006, с. 240–241).

У теорії мовленнєвої комунікації, зокрема в дискурсології, запропоновано декілька термінологічних визначень МЖ. На думку М. М. Бах-

тіна, МЖ – це стійка форма висловлення, вироблена кожною сферою використання мови, що характеризується певним змістом, стилем як відбором словникових, фразеологічних і граматичних засобів, і передусім – композиційною побудовою (Селіванова, 2006). МЖ характеризується триєдиністю: тематичний зміст, стиль і композиція висловлень. Наприклад, повідомлення, оповідання, прохання, питання тощо характеризуються цією триєдиністю, а тому учасники спілкування відразу впізнають їх (Бахтин, 1986). А. Вежбицька вважає, що мовленнєві жанри – це сукупність об'єднаних в одне ціле мовленнєвих актів, складники мовного універсуму певної етнічної культури (Селіванова, 2007). За О. О. Селівановою, МЖ – це одиниця мовлення як системно організованої мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями (Селіванова, 2006). Ф. С. Бацевич розглядає МЖ як тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень – носіїв мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування, задумом мовця з урахуванням особистості адресата, контексту і ситуації спілкування (Бацевич, 2004).

МЖ – це комунікативні категорії репрезентації мовного коду, одиниці мисленнєво-мовленнєвої діяльності, які забезпечують здійснення інтерактивної діяльності між комунікантами. Ідея комунікативної природи МЖ незаперечна (Ф. С. Бацевич, В. В. Дементьєв, К. Ф. Сєдов), адже «рідну мову – її словниковий склад та граматичний стрій — ми впізнаємо не зі словників і граматик, а з конкретних висловлень, які ми чуємо і які самі відтворюємо в живому мовленнєвому спілкуванні з людьми, які нас оточують» (Бахтин, 1986, с. 257), тобто «будь-яке конкретне висловлення – ланка в ланцюгові мовленнєвого спілкування певної сфери... Висловлення наповнене діалогічними обертонами, без урахування яких неможливо до кінця зрозуміти стиль висловлення. Адже і сама думка наша – і філософська, і наукова, і художня – народжується і формується в процесі взаємодії та боротьби з чужими думками, і це не може не відобразитися й у формах словесного вираження нашої думки» (Бахтин, 1986, с. 285).

Мовленнєві жанри – це когнітивно-прагматичні категорійні одиниці дискурсу, що існують у мовній свідомості комунікантів, які їх словесно відтворюють та розпізнають у мовленні, є передумовою взаєморозуміння мовців, орієнтування в стереотипних ситуаціях та засобом втілення їхніх комунікативних намірів. МЖ є своєрідним регулятором

людських стосунків, мовним стереотипом побудови стратегій чи тактик конфліктного або кооперативного комунікативного дискурсу. Це інтерактивні категорії комунікативного дискурсу, які словесно (мовне оформлення), втілюючи інтенції адресанта в конкретній ситуації спілкування (диктум) з урахуванням передумов та наслідків комунікативної дії (фактор комунікативного минулого та майбутнього), апелюють до свідомості, світоглядних позицій, тобто мовної картини світу адресата задля реалізації цілеспрямованої комунікативної мети.

Російська дослідниця Т. В. Шмельова виділила такі ознаки мовленнєвих жанрів: 1. Комунікативна мета. За нею виокремлюють: інформаційні, оцінні, етикетні, імперативні. 2. Концепція автора (адресанта). 3. Концепція адресата. 4. Подійний зміст. Передбачає віднесеність / невіднесеність до особистісної сфери автора або адресата, часову перспективу події, оцінку події; важливою є кількість подій (епізодів, вчинків). 5. Комунікативне минуле. Ураховує те, що передує жанру. Виділяють мовленнєві жанри реактивні й ініціативні. Породження реактивних мовленнєвих жанрів «провокують», наприклад, запитання, адресовані учасникам спілкування, звернення, вимоги, запити тощо; створення ініціативних мовленнєвих жанрів може бути викликане передусім позамовними чинниками, залежить від інтенцій мовця тощо. 6. Комунікативне майбутнє. Визначає стандарти спілкування, слідування одних мовленнєвих жанрів за іншими. Так, наприклад, за проханням слідує згода або відмова, за питанням — відповідь та ін. 7. Параметр мовного втілення. Це мовне оформлення мовленнєвих жанрів, спосіб, яким мовленнєвий жанр доходить до його адресата. Окреслені ознаки мовленнєвих жанрів Т. В. Шмельова назвала «паспортом мовленнєвих жанрів» (Шмелева, 2007).

Аналізуючи МЖ та МА як категорії різних наукових напрямів, С. Ю. Ковалів (Ковалів, 2010, с. 113–114) робить спробу виокремити спільні та відмінні риси зазначених категорій. Спільними для МЖ та МА є такі: 1) обидві теорії розглядають мовленнєві висловлення у взаємодії мовця і слухача; 2) їх об'єднує наявність інтенції, комунікативної мети, стратегічний підхід до дискурсу, прогнозування можливих реакцій співрозмовника; 3) простежується збіг мовних, а також паравербальних способів «утворення» МА / МЖ; 4) обидві теорії зважають на ситуативний контекст і функціональну орієнтацію мовленнєвого висловлення; 5) мету і функцію МА / МЖ вважають головними критеріями класифікації висловлень. Відмінні риси: 1) М. М. Бахтін визначав МЖ як тематичні, композиційні і стилістичні типи висловлювань, вкладаючи у поняття «висловлення» не синтаксичний, а тек-

стово-стилістичний смисл. У ТМА наголошується на синтаксичному характері МА як висловлень із конкретною метою і конкретним впливом; 2) відмінною рисою концепції МЖ є її яскраво виражений соціолінгвістичний підхід – МЖ є засобами соціальної взаємодії в комунікації, ТМА вивчає мовленнєві дії мовців як вплив мовця на слухача; 3) ТМА на відміну від ТМЖ не можна вважати адекватною теорією міжособистісного спілкування, оскільки вона зорієнтована на окремі висловлення – репліки; 4) ТМЖ значно ширша за ТМА – виходить далеко за межі чистого дослідження мовлення, охоплює як первинні, так і вторинні МЖ; 5) комунікативна мета МА може бути здійснена в мінімальній мовленнєвій ситуації, у МЖ вона не настільки одноактна й одномоментна за своєю дією; 6) МА спрямований на побудову конкретної ситуації спілкування /фрагмента/, МЖ організовує комунікативний простір у цілому.

Головними ознаками МА є інтенційність, цілеспрямованість та конвенційність; МЖ вирізняються триєдністю тематичного змісту, стилю та композиції висловлень. Оскільки вони виступають типовим способом побудови мовлення, певними зразками, то їхніми характерними рисами є впізнаваність та відтворюваність.

Сьогодні визначають три підходи у витлумаченні понять МА та МЖ загалом та вирішення проблеми їхнього співвідношення зокрема. У межах першого, ці поняття вживаються та розглядаються окремо, як категорії різних наукових напрямів без з'ясування подібних рис або відмінностей; представники другого розглядають їх як тотожні, вважають МЖ західним аналогом МА (а ТМЖ – прагматичним аналогом ТМА (Антологія, 2007, с. 62; Селиванова, 2008, с. 618); деякі вчені намагаються інтегрувати ці теорії, шукаючи в них спільні елементи, у якісно нову концепцію, яка б вирізнялася вищим пояснювальним потенціалом, ніж кожна з них окремо.

На сучасному етапі бачимо зближення й навіть інтеграцію у межах окремих напрямів цих понять як одиниць різних рівнів. Все частіше висловлюється думка, що ТМА та ТМЖ можуть і повинні взаємоповнювати одна одну; водночас, послуговуючись двома термінами, лінгвісти вносять певні корективи в розуміння цих категорій.

Ми дотримуємося думки, що МЖ постають як закріплені у суспільному обігу схеми мовленнєвих дій, прийняті в певних ситуаціях і призначені для передавання певного змісту, – типові способи побудови мовлення, характеризуються складнішою побудовою, ніж МА (який є фактично мовленнєвою дією, здійсненою в прагматичних координатах *Я (адресант/ адресат) – Ти (адресат / адресант) – тут – тепер* під

впливом значної кількості комунікативних чинників і можуть поєднувати декілька ілокутивних сил. У мовленні важко виявити межі між МА та МЖ, оскільки в реальній комунікації останні представлені у вигляді фрагментів, і можуть реалізуватися одним МА, або поєднувати фрагменти інших МЖ. У цілому розглядаємо МЖ як категорію організації мовного коду ієрархічно вищого порядку та вважаємо, що кожне висловлення водночас може бути відповідним МА та фрагментом певного (не обов'язково однойменного) МЖ або його конкретною реалізацією.

Сьогодні є декілька класифікацій мовленнєвих жанрів. В. В. Дементьев зазначає, що «головні труднощі, з якими стикається дослідник, – пошук адекватного підґрунтя класифікації» (Дементьев, 2006, с. 115). На думку О. В. Бичихіної, усе розмаїття концепцій можна згрупувати за такими напрямками: комунікативно-прагматичний та семантичний (Бичихина, 2004, с. 22).

В основі виділення прагматичних класифікацій мовленнєвих жанрів перебуває поняття інтенції мовленнєвого вчинку (Н. Д. Арутюнова, М. М. Бахтін, В. В. Дементьев, Т. В. Шмельова; Дж. Остін, Дж. Серль та ін.).

М. М. Бахтін поділяє мовленнєві жанри на усні, письмові, прості (первинні жанри, що сформувалися в умовах безпосереднього спілкування) і складні (вторинні, які утворилися в умовах «складнішого і відносно високо розвинутого і організованого культурного спілкування (переважно писемного)» (Бахтин, 1986, с. 291). ВВ належать до первинних і водночас є складником вторинних жанрів.

У лінгвоантропологічній концепції Н. Д. Арутюнової подано узагальнену класифікацію мовленнєвих жанрів за ілокутивним критерієм: інформативний діалог; прескриптивний діалог; обмін думками з метою ухвалення рішення або пошуку істини; з'ясування стосунків, або діалог, який регламентує міжособистісні стосунки; марномовленнєві жанри: емоційний, артистичний, інтелектуальний. Зазначимо, що об'єктом дослідження є не окремих ізольований МА, а діалогічна єдність, що «визначає не тільки зв'язок між окремими репліками, але й типи, або жанри людського спілкування» (Арутюнова, 1992, с. 10). Незважаючи на те, що і в цій класифікації основна увага припадає на ініціальні репліки, можна визначити в ній місце відмови. Відмова належить до макроструктури другого типу діалогу, до пари «прескрипція – обіцянка (згода) / відмова». Дослідниця зазначає, що для таких діалогів характерні точність у висловленні репліки-господаря, жорстке програмування реакції, пресупозиція права на вимогу і виконання

її адресатом, здійснення в інтересах ініціатора. Мовець виступає в ролі програміста, адресат – виконавця. Вірогідність відмови у виконанні дії розвиває тактику впливу на адресата, зокрема систему погроз і покарання.

Узявши за основу ТМА і ТМЖ, Т. В. Шмельова пропонує таку типологію мовленнєвих жанрів: інформативні, імперативні, етикетні, оцінні (Шмелева, 2007, с. 81–89). Утім, як і в ТМА, так і в зазначеній типології увага сконцентрована на ініціальних репліках. Зважаючи на це, висловлення зі значенням відмови як репліка-відповідь може потрапляти до різних МЖ.

Інший спосіб диференціації МЖ – механізм структурування мовлення (горизонтальний і вертикальний). За концепцією В. В. Дементьєва, перший механізм працює на забезпечення зв'язності мовленнєвих утворень, а другий використовується для їхньої цілісності. Такі механізми, на думку автора, концептуально ближчі до ідеї МЖ як системно-структурного утворення (Дементьєв, 2006, с. 35). Тому за основу класифікації дослідник пропонує взяти «протиставлення двох полярних мовленнєвих задумів – «фатіки» та «інформатики» і, відповідно, вирізняти інформативні (спілкування для повідомлення про щось) і фатичні МЖ» (Дементьєв, 2006). Науковець інтерпретує фатичні жанри, як входження в спілкування заради самого спілкування, для задоволення потреби в інтеракції з іншими людьми, та інформативні жанри, у яких комуніканти спілкуються для повідомлення про щось. Аналіз фатичних жанрів ґрунтується на шкалі дисонансного спілкування або комунікації в унісон, розробленій дослідником. В.В. Дементьєв пропонує п'ять різновидів фатичних МЖ: 1) фатичні мовленнєві жанри, що поліпшують міжособистісні стосунки в прямій формі; 2) фатичні мовленнєві жанри, що поліпшують міжособистісні стосунки в непрямій формі; 3) фатичні мовленнєві жанри, що погіршують міжособистісні стосунки в прямій формі; 4) фатичні мовленнєві жанри, що погіршують міжособистісні стосунки в непрямій формі; 5) фатичні мовленнєві жанри, у яких міжособистісні стосунки принципово не змінюються. ВВ належать до фатичних жанрів, можуть репрезентувати відповідно третій, четвертий і п'ятий зазначені різновиди.

Для визначення місця МЖВ в системі МЖ скористаємося діалогічним підходом, запропонованим в працях Г. О. Золотової, розпрацьованим в дослідженнях Н. Д. Арутюнової, В. С. Храковського та ін.

Комунікативний підхід до розв'язання проблеми враховує особливості реальної комунікації, зв'язок обох реплік у діалогічній єдності. Такий підхід ґрунтується на розмежуванні комунікативної функції вис-

ловлень, їхніх комунікативних потенцій, мовному способі використання для вираження певних комунікативних дій (Золотова, 1998, с. 391; Акуленко, 1992, с. 52). В основі комунікативного погляду на проблему класифікації мовленнєвих повідомлень лежить поняття комунікативних типів, або реєстрів мовлення (Золотова, 1998). Комунікативний тип, або реєстр, визначають як «поняття, абстраговане від численних предикативних одиниць, або їхніх об'єднань, які вживаються в різних за суспільно-комунікативним призначенням контекстах, зіставляваних чи протиставлюваних за сукупністю таких ознак: а) характер відображуваної в мовленні дійсності (динаміка дії, процесу протистоять статичності якості, відношення; б) просторово-часове дистанціювання позиції мовця або персонажа-спостерігача і – відповідно – спосіб сприйняття, сенсорний чи ментальний (конкретно-одиничні, референтні предмети, дії, явища протистоять узагальненим, нереперентним); в) комунікативні інтенції мовця (повідомлення, волевиявлення, реакція на мовленнєву ситуацію» (Золотова, 2004, с. 402).

Г. О. Золотова виокремлює такі реєстри: репродуктивний, інформативний, генеративний, що характерні для монологу; волюнтативний та реактивний, що характерні для діалогу. ВВ виокремлюємо в реактивному реєстрі.

Реактивна функція об'єднує речення різної структури, що не містять повідомлення, але виражають реакцію мовця, емоційну чи ментальну, усвідомлену чи автоматичну, на комунікативну ситуацію. Реакцію, переважно з емоційним забарвленням, що виражає позитивне чи негативне ставлення до того, що відбувається, викликає або а) попередня репліка в діалозі (або в «діалогізованому» монолозі), або б) немовленнєва подія, неочікувана, приємна, неприємна. Реактивну функцію виконують також контактні-етикетні стійкі акти, пропонувані суспільним узусом (Золотова, 2004, с. 408). Запропонований підхід уможливує не лише визначення місця висловлень із семантикою відмови в мовленнєвих реєстрах, а й з'ясування можливих причин їхнього виникнення.

Семантичний підхід до дослідження МЖ доповнює прагматичний і комунікативний підходи. Семантичний, або лексичний підхід, передбачає аналіз семантичних елементів висловлення. За такого підходу відбувається членування мовленнєвого потоку на його найдрібніші складники (МЖ) і подальше їхнє об'єднання навколо денотата, де в зону дії потрапляють і дієслова, що репрезентують цей МА, і синонімічні їм дієслова. Такий підхід уможливив виокремлення МЖВ за дієсловом *відмовлятися*, яке номінує цей жанр.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, комунікативно-прагматичний та семантичний аналіз уможливив кваліфікацію відмови як МЖ реактивного реєстру мовлення, що має (переважно) діалогічну природу, функціонує в умовах безпосереднього мовленнєвого спілкування як первинний МЖ, який виникає як реакція на репліки директивного чи комісивного типу, може виступати як елементарний МЖ або ускладнений іншими типами висловлень. Для нашого дослідження релевантними є діалогічне мовлення (репліка-стимул – репліка-реакція), під час аналізу якого ми в подальшому розпрацюванні цього питання враховуватимемо й інтенції мовця, й інтенції адресата.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Антология речевых жанров: повседневная коммуникация* (2007) / под ред. проф. К. Ф. Седова. Москва : Лабиринт.
- Арутюнова, Н. Д. (1992). Жанры общения. *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейкси*, 52 – 63. Москва : Наука.
- Бахтин, М. М. (1986). Проблемы речевых жанров. *Эстетика словесного творчества*, 250 – 296. Москва : Наука.
- Бацевич, Ф. (2004). Смысл: сутність і сфери вияву в мові. *Вісник Львів. ун-ту. Серія філол.*, 34, 1, 346 – 353.
- Бацевич, Ф. С. (2005). *Лінгвістична генологія : проблеми і перспективи*. Львів : ПАІС.
- Бычихина, О. В. *Высказывания со значением отказа. Семантико-прагматический и когнитивный аспекты*. URL : <http://diss.rsl.ru/diss/05/0096/050096015.Pdf>
- Войцехівська, Н. К. (2009). *Категорія згоди в українському літературно-діалогічному дискурсі (на матеріалі художньої літератури ХХ – початку ХХІ століть)* : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ.
- Дементьев, В. В. (2006). *Непрямая коммуникация*. Москва : Гнозис.
- Золотова, Г. А., Онипенко, Н. К. & Сидорова, М. Ю. (1998). *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва : Изд-во МГУ.
- Золотова, Г. А., Онипенко, Н. К. & Сидорова, М. Ю. (2004). *Коммуникативная грамматика русского языка*. Москва : Наука.
- Кобозева, И. М. (1986). «Теория речевых актов» как один из вариантов теории речевой деятельности. *Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов*. 17, 7 – 21. Москва : Прогресс.
- Макаров, М. Л. (2001). Речевая коммуникация в группе: дискурсивное конструирование социальной идентичности. *Эссе о социальной власти языка* / под общ. ред. Л. И. Гришаевой, 30–36. Воронеж.
- Селіванова, О. О. (2006). *Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія*. Полтава : Довкілля.

Серль, Д. Р. (1986). Что такое речевой акт. *Новое в зарубежной лингвистике*, 17, 151 – 169. Москва : Прогресс.

Франк, Д. (1986). Семь грехов прагматики: тезисы о теории речевых актов, анализе речевого общения, лингвистике и риторике. *Новое в зарубежной лингвистике. Теория речевых актов*. 17, 363–373. Москва : Прогресс.

Шмелева, Т. В. (2007). Модель речевого жанра. *Антология речевых жанров : повседневная коммуникация*, 81 – 89. Москва : Лабиринт.

Searle, J. R. (1979). A Taxonomy of Illocutionary Acts. *Expression and Meaning*, 1 – 30. Cambridge : Cambridge UP.

Searle, J. R. (1981). *Expression and Meaning Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge : Cambridge University Press.

REFERENCES

Antologiya rechevykh zhanrov: povsednevnyaya kommunikatsiya (2007) / pod red. prof. K. F. Sedova. [Anthology of Speech Genres: Everyday Communication]. Moskva : Labirint. [in Russian]

Arutyunova, N. D. (1992). Zhanry obshcheniya. [Genres of communication]. *Chelovecheskiy faktor v yazyke. Kommunikatsiya, modal'nost', deysis*, 52–63. Moskva : Nauka. [in Russian]

Bakhtin, M. M. (1986). Problemy rechevykh zhanrov. [Problems of speech genres]. *Estetika slovesnogo tvorchestva*, 250–296. Moskva : Nauka. [in Russian]

Batsevych, F. (2004). Smysl: sutnist' i sfery vyvavu v movi. [Meaning: the essence and spheres of expression in language]. *Visnyk L'viv. un-tu. Seriya filol*, 34, 1, 346–353. [in Ukrainian]

Batsevych, F. S. (2005). *Linhvistychna henolohiya: problemy i perspektyvy*. [Linguistic genealogy: problems and prospects]. L'viv : PAIS. [in Ukrainian]

Bychikhina, O.V. *Vyskazyvaniya so znacheniyem otказа. Semantiko-pragmaticheskyy i kognitivnyy aspekty*. [Statements with the meaning of refusal. Semantic-pragmatic and cognitive aspects]. URL : <http://diss.rsl.ru/diss/05/0096/050096015>. Pdf [in Russian]

Voytsekhivs'ka, N. K. *Katehoriya zhody v ukrayins'komu literaturnomu dialo-hichnomu dyskursi (na materialy khudozhn'oyi literatury XX – pochatku XXI stolit')* : avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 – ukrayins'ka mova. [The category of consent in the Ukrainian literary dialogical discourse (on the material of fiction of the XX – early XXI centuries)]. Kyiv, 2009. [in Ukrainian]

Dement'yev, V. V. (2006). *Nepryamaya kommunikatsiya*. [Indirect communication]. Moskva : Gnozis, 2006. [in Russian]

Zolotova, G. A., Onipenko, N. K. & Sidorova, M. Yu. (1998). *Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka*. [Communicative grammar of the Russian language]. Moskva : Izd-vo MGU. [in Russian]

Zolotova, G. A., Onipenko, N. K. & Sidorova, M. Yu. (2004). *Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka*. [Communicative grammar of the Russian language]. Moskva : Nauka. [in Russian]

Kobozeva, I. M. (1986). «Teoriya rechevykh aktov» kak odin iz variantov teorii rechevoy deyatelnosti. [“Theory of speech acts” as one of the variants of the theory of speech activity]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike. Teoriya rechevykh aktov*, 17, 7–21. Moskva : Progress. [in Russian]

Makarov, M. L. (2001). Rechevaya kommunikatsiya v gruppe: diskursivnoye konstruirovaniye sotsial'noy identichnosti. [Speech communication in a group: discursive construction of social identity]. *Esse o sotsial'noy vlasti yazyka*, 30–36. / pod obshch. red. L. I. Grishayevoy. Voronezh. [in Russian]

Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediya*. [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava : Dovkillya. [in Russian] [in Ukrainian]

Serl', D. R. (1986). Chto takoye rechevoy akt. [What is a speech act]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike*. 17, 151–169. Moskva : Progress. [in Russian]

Frank, D. (1986). Sem' grekhov pragmatiki: tezisyy o teorii rechevykh aktov, analize rechevogo obshcheniya, lingvistike i ritorike. [Seven sins of pragmatics: theses on the theory of speech acts, the analysis of speech communication, linguistics and rhetoric]. *Novoye v zarubezhnoy lingvistike. Teoriya rechevykh aktov*, 17, 363–373. Moskva : Progress. [in Russian]

Shmeleva, T. V. (2007). Model' rechevogo zhanra. [Speech genre model]. *Antologiya rechevykh zhanrov: povsednevnyaya kommunikatsiya*, 81–89. Moskva : Labirint. [in Russian]